

Zofia Kołoszko-Chomentowska

Katedra Finansów i Rachunkowości

Politechnika Białostocka

Wykształcenie ludności rolniczej jako determinanta rozwoju rolnictwa

Wstęp

Uwaga badaczy problematyki życia gospodarczego w coraz większym stopniu koncentruje się na wiedzy człowieka i jego umiejętności łączenia zasobów wytwórczych w procesie produkcji, również w odniesieniu do rolnictwa. W niematerialnych zasobach przedsiębiorstwa upatruje się źródeł przewagi konkurencyjnej. Praca, jako czynnik wytwórczy, zawsze była przedmiotem zainteresowania badaczy, aczkolwiek w różnych okresach historii różnie interpretowano jej rolę. We współczesnej ekonomii mamy do czynienia z zasadniczą zmianą postrzegania czynnika praca. U podstaw tych zmian jest odejście od pojęcia „siła robocza” na rzecz terminu „kapitał ludzki”. Jednym z elementów tego kapitału jest wykształcenie. Rolnictwo jest działem gospodarki o najmniej wykwalifikowanej sile roboczej, chociaż w ostatnich latach nastąpiły korzystne zmiany w tym zakresie. Formalne wykształcenie rolników przyjmuje się jako miarę umiejętności w zarządzaniu gospodarstwem przy pełnej świadomości niedoskonałości tej miary. W warunkach gospodarki rynkowej znaczenie tego czynnika jest szczególne. Ludzie lepiej wykształceni nie tylko łatwiej akceptują zmieniające się warunki, ale też wykazują większą skłonność do poszukiwania i wdrażania nowych rozwiązań. Zmiany modernizacyjne polskiego rolnictwa i poszukiwanie metod poprawy sytuacji ekonomicznej na wsi wiążą się z poprawą wykształcenia ludności rolniczej. Wprawdzie nikt nie kwestionuje potrzeby poprawy wykształcenia i kwalifikacji zawodowych rolników, ale postęp w tym zakresie jest niedostateczny.

Jako cel pracy przyjęto próbę przedstawienia współzależności między wykształceniem rolników a rozwojem rolnictwa.

Materiał i metodyka

Do realizacji przyjętego celu wykorzystano literaturę przedmiotu. Rozważania teoretyczne uzupełniono danymi Powszechnego Spisu Rolnego 2002. W analizie uwzględniono wartość produkcji towarowej, będącej wskaźnikiem powiązania gospodarstw z rynkiem oraz stopień zadłużenia z tytułu zaciągniętych kredytów, świadczący o inwestowaniu i perspektywach rozwojowych gospodarstwa. Wymienione wskaźniki analizowano według poziomu wykształcenia użytkownika gospodarstwa.

Wyniki

Kapitał ludzki jest coraz częściej postrzegany jako niezwykle istotny czynnik rozwoju zarówno w skali makro-, jak i mikroekonomicznej. Przełomem w odniesieniu do czynnika praca była opublikowana w 1964 r. książka noblisty „liberalnej szkoły chicagowskiej” G.S. Beckera „*Human Capital*”, którą uznano wręcz za rewolucję w myśleniu ekonomicznym, dzięki wprowadzeniu pojęcia „inwestycja w człowieka” [Stankiewicz 2000, s. 431]. Za istotną przyczynę zróżnicowania dochodów poszczególnych ludzi uznał Becker umiejętności i poziom wiedzy, stanowiące składnik kapitału ludzkiego. Dowodził wysokiej opłacalności niesienia pomocy przez państwo w dziele edukacji, w tym podnoszenia kwalifikacji zawodowych bezrobotnych.

Znany przedstawiciel szkoły klasycznej D. Ricardo (1772–1823) wniósł istotny wkład do wielu dziedzin teorii ekonomicznej, w tym również w tworzeniu teorii „wartościotwórczej” roli pracy. „*Wartość towaru, to jest ilość jakiegoś innego towaru, który można otrzymać w zamian, zależy od względnej ilości pracy niezbędnej do jego wytworzenia, nie zaś od większego czy mniejszego wynagrodzenia, które zapłacono za tę pracę*”. Przy czym istnieje konieczność uwzględnienia kwalifikacji i wydajności pracy, uzależnionej od zastosowania kapitału. [Ricardo 1957, s. 8–9].

Współczesna literatura na temat kapitału ludzkiego jest bardzo bogata. Według Kamerschena i in. [1992, s. 682] kapitał ludzki to nabyte kwalifikacje oraz możliwości produkcyjne pracowników. Wykształcony pracownik prezentuje sobą pewien kapitał przynoszący określony dochód.

Utrata znaczenia tradycyjnych czynników produkcji w świecie globalnych rynków kapitałowych i ogólnoswiatowej logistyki towarów i usług implikuje, że obecnie wiedza i kwalifikacje stały się głównym źródłem przewagi konkurencyjnej [Mosiej 2001, s. 33–37]. Z punktu widzenia konkurencyjności po-

szczególnych organizacji istotna jest wartość i unikalność kapitału ludzkiego. Wartościowy kapitał to taki, którego posiadanie umożliwia realizację strategii poprawiających organizacyjną wydajność i ekonomiczną efektywność [Rybak 2003, s. 45].

Wzrost znaczenia czynnika ludzkiego w gospodarowaniu nastąpił za sprawą rozwoju techniki i technologii, informatyki, konieczności innowacyjnego gospodarowania i globalizacji gospodarki. Jednocześnie podniósł się poziom osobowości pracowniczej pod względem kwalifikacji zawodowych, umiejętności sprawnej pracy, kwalifikacji intelektualnych i obywatelskich, rozumienia wspólnego dobra w przedsiębiorstwie i w gospodarce. Czynnikiem pracownik-praca staje się równorzędny wobec czynnika kapitał pieniężny-technika [Narski 2001, s. 327].

Ze wszystkich cech określających kapitał ludzki wykształcenie jest najbardziej mierzalną cechą, stąd też najczęściej poziom kapitału ludzkiego wyrażamy poziomem wykształcenia. Poza wykształceniem na kapitał ludzki składa się innowacyjność, zdolność i sposób uczenia się, elastyczność i wiele innych cech, które powodują, że nie tylko formalnie posiadana wiedza, ale również umiejętności dalszego rozwijania się decydują o ekonomicznym sukcesie człowieka.

Rosnąca rola wiedzy polega na tym, że jest ona najbardziej doskonałym (bo odnawialnym i pomnażalnym w procesie zużywania) zasobem wytwórczym, który w coraz wyższym stopniu zastępuje inne, tradycyjne zasoby [Kwiatkowski 2000, s. 46].

Rolnictwo jest szczególnym działem gospodarki narodowej, ponieważ pracujący w nim mają do czynienia również z żywą naturą wywierającą istotny wpływ na pozostałe czynniki produkcji. Stąd też istotna rola wiedzy zdobytej w procesie edukacji. Dużo uwagi temu tematowi w swoich badaniach poświęcił Wołoszyn [2002, 2004], akcentując rolę kształcenia i doradztwa w kształtowaniu postaw przedsiębiorczych rolników. Koszty kształcenia zwracają się w postaci osiągniętych wyników i wzrostu efektywności gospodarowania.

Aby sprostać wymaganiom współczesnego rynku pożądana jest nie tylko wiedza rolnicza, ale również wiedza ogólna, wszędzie bowiem tam, gdzie mamy do czynienia z wieloma czynnikami zmiennymi, skuteczne działania mogą podejmować tylko ludzie dobrze wykształceni. Wyniki badań nad wpływem czynnika ludzkiego na efektywność gospodarstw rolniczych potwierdzają tezę, że zróżnicowanie efektywności nakładów kapitałowych pozwala wyjaśnić tylko około połowy uzyskanych efektów ekonomicznych, zaś druga połowa jest pochodną wpływu jakości czynnika ludzkiego [Elstrand 1970].

Rola czynnika ludzkiego w rolnictwie zwiększa się w miarę ogólnego rozwoju gospodarczego, ponieważ jego znaczenie i wpływ na efekty wyraża się przede wszystkim w umiejętności ciągłego dostosowywania się do zmieniają-

cych się warunków. Istniejący stan rozwoju gospodarki, w tym rolnictwa, niska innowacyjność i zdolność do konkurowania są następstwem niedostatecznego jej wsparcia przez wiedzę i kapitał intelektualny. Przyczyną takiej sytuacji są m.in. niskie nakłady na działalność badawczo-rozwojową [Wiatrak 2005, s. 19–30].

Wyniki PSR 2002 [Raport 2002, s. 31] wskazują, że w ostatnich latach nastąpiły korzystne zmiany w strukturze wykształcenia wiejskiej ludności rolniczej. Wzrósł udział osób z wykształceniem wyższym z 1,9% w roku 1996 do 3,1% w roku 2002. W porównaniu do roku 1996 odnotowano również wzrost odsetka osób z wykształceniem średnim o 4,8 pkt i z wykształceniem zasadniczym zawodowym o 7 pkt procentowych. Nadal jednak 38% ludności rolniczej na wsi posiada wykształcenie tylko podstawowe i nieukończone podstawowe.

Wykształcenie jest czynnikiem determinującym otwartość rolnika na zmieniające się warunki otoczenia. Rolnicy lepiej wykształceni wykazują większy stopień akceptacji zmian rynkowych i chętniej podejmują pojawiające się wyzwania. Wyrazem prorynkowej postawy jest realizowana produkcja towarowa gospodarstwa. W 2002 r. produkcja towarowa realizowana była przede wszystkim przez gospodarstwa prowadzone przez użytkowników mających wykształcenie podstawowe (i bez wykształcenia) oraz zasadnicze zawodowe (ponad 60%). Natomiast około 29% produkcji towarowej pochodziło z gospodarstw, których kierownicy posiadali wykształcenie średnie (tab. 1).

Gospodarstwa, których użytkownicy posiadali wykształcenie wyższe zrealizowały niespełna 9% rolniczej produkcji towarowej. Wynika to z faktu, że

Tabela 1

Towarowa produkcja rolnicza w gospodarstwach indywidualnych według poziomu wykształcenia użytkownika w 2002 r.

Wyszczególnienie	Produkcja towarowa			
	Ogółem w %	na 1 pełnoza-	na 1 ha UR	na 1 gospod.
		trudn.	zł	
Ogółem w tym wykształcenie:	100,0	14 446	2 166	19 185
wyższe	8,6	47 089	2 932	45 547
policealne	1,5	19 221	2 374	18 301
średnie	28,6	21 460	2 548	25 833
zasad. zawodowe	40,0	14 231	2 203	19 715
podstawowe i bez wykształcenia	21,3	8 455	1 610	11 794

Źródło: Wybrane elementy sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych 2002. GUS, Warszawa, grudzień 2003, s. 11.

tych gospodarstw jest najmniej, jednak uzyskały one zdecydowanie najwyższe wskaźniki tej produkcji. W odniesieniu do 1 ha UR wartość produkcji towarowej była wyższa o 35% od średniej wartości tego wskaźnika dla całej populacji gospodarstw, ponad 2-krotnie wyższa w przeliczeniu na gospodarstwo i ponad 3-krotnie wyższa w przeliczeniu na 1 pełnozatrudnionego. Wyróżniające się wyniki uzyskały również gospodarstwa kierowane przez rolników z wykształceniem średnim. Wartość produkcji towarowej w odniesieniu do gospodarstwa, jednostki powierzchni i osoby pełnozatrudnionej w gospodarstwie była wyższa odpowiednio o 34,7%, 17,6% i 48,6% od wartości średniej.

Zadłużenie gospodarstw świadczy o rozwoju ich potencjału produkcyjnego. W 2002 r. zadłużenie z tytułu zaciągniętych kredytów wynosiło 15 676 zł średnio na gospodarstwo, przy czym najbardziej zadłużali się rolnicy z wykształceniem wyższym (tab. 2). Nakłady inwestycyjne w tej grupie gospodarstw były ponad 8-krotnie większe niż w grupie gospodarstw, których właściciele posiadali wykształcenie podstawowe bądź nie posiadali wykształcenia szkolnego. W przypadku zadłużenia w odniesieniu do 1 ha UR różnice są mniejsze, co wynika z intensywności gospodarowania w różnych grupach obszarowych.

Tabela 2

Zadłużenie gospodarstw indywidualnych według poziomu wykształcenia użytkownika (tys. zł)

Wyszczególnienie	Na 1 gospodarstwo			Na 1 ha UR		
	ogółem	w tym kredyty:		ogółem	w tym kredyty:	
		inwestycyjne	bieżące		inwestycyjne	bieżące
Ogółem w tym wykształcenie:	15,7	25,7	7,4	1,0	1,3	0,5
wyższe	64,2	84,5	25,9	1,5	1,6	0,6
policealne	25,1	38,9	9,6	1,6	1,9	0,6
średnie	24,9	37,6	10,7	1,3	1,5	0,6
zasad. zawodowe	13,1	20,6	6,6	0,9	1,2	0,5
podstawowe i bez wykształcenia	7,5	12,0	4,7	0,7	0,9	0,4

Źródło: Wybrane elementy sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych 2002. GUS, Warszawa, grudzień 2003, s. 11.

Ważną rolę w dostosowywaniu gospodarstw do warunków rynkowych spełnia wykształcenie rolnicze osoby kierującej gospodarstwem. Gospodarstwa takie na ogół są silniejsze ekonomicznie, ponieważ przygotowanie rolnicze ułatwia podejmowanie decyzji organizacyjno-technologicznych. W 2002 r. większość gospodarstw największych ekonomicznie (powyżej 100 ESU) była prowadzona

przez osoby posiadające przynajmniej wykształcenie średnie rolnicze (tab. 3). W przypadku gospodarstw o wielkości ekonomicznej poniżej 8 ESU tylko 15,1% gospodarstw było prowadzonych przez osoby z wykształceniem co najmniej średnim rolniczym, natomiast ponad 80% gospodarstw w tej grupie było prowadzonych przez osoby posiadające tylko kurs rolniczy lub ukończoną szkołę zasadniczą zawodową.

Tabela 3

Gospodarstwa rolne według wielkości ekonomicznej w zależności od wykształcenia rolniczej osoby kierującej gospodarstwem (%)

Wykształcenie	Klasy wielkości ekonomicznej (ESU)				
	< 8	8–16	16–40	40–100	> 100
Wyższe	2,4	2,2	3,9	12,5	45,9
Policealne	0,4	0,4	0,5	0,8	1,9
Średnie zawodowe	15,1	16,6	22,6	30,9	30,7
Zasadnicze zawodowe	31,0	35,2	37,6	30,1	10,6
Kurs rolniczy	51,1	45,6	35,4	25,7	10,9

Źródło: Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych. GUS, Warszawa 2003, s. 212–213.

Podsumowanie

Oczekiwania związane z modernizacją polskiego rolnictwa wymagają przede wszystkim poprawy jakości czynnika ludzkiego. Analiza literatury oraz przeprowadzone badania wskazują na dodatnią korelację między poziomem wykształcenia, a wynikami gospodarowania. Rolnicy lepiej wykształceni są bardziej przedsiębiorczy, poszukują nowych rozwiązań i wykazują większą aktywność inwestycyjną. Gospodarstwa takich rolników poprzez związki z partnerami rynkowymi są silniejsze ekonomicznie. Zmiany wykształcenia ludności rolniczej, potwierdzone wynikami PSR 2002 są zmianami pozytywnymi i oczekiwanymi. Nadal jednak istnieją różnice w poziomie wykształcenia ludności rolniczej i nierolniczej na korzyść tych drugich. Sytuacja ta jest niewątpliwie wynikiem wieloletnich zaniedbań i lekceważenia potrzeb ludności rolniczej. Wysoka korelacja pomiędzy wykształceniem a przedsiębiorczą postawą rolników wskazuje na potrzebę intensywnych działań sprzyjających poprawie jakości czynnika ludzkiego na wsi.

Literatura

- ELSTRAND E.: *Norwegian experience from extension work in farm management*. Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych, Warszawa 1970.
- KAMERSCHEN D.R., McKENZIE R.B., NARDINELLI G.: *Ekonomia*. Wydawnictwo Fundacja Gospodarcza NSZZ „Solidarność”. Gdańsk 1992.
- KWIATKOWSKI S.: *Przedsiębiorczość intelektualna*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- MOSIEJ G.: *Integracja Polski z UE a wyzwania cywilizacji informacyjnej*. Wspólnoty Europejskie 2001, nr 7–8.
- NARSKI Z.: *Ekonomia rozwoju. Historia myśli ekonomicznej*. Wydawnictwo Suspens, Toruń 2001.
- Raport z wyników Powszechnego Spisu Rolnego 2002. GUS, Warszawa 2003.
- RICARDO G.: *Zasady ekonomii politycznej i opodatkowania*. Warszawa 1957.
- RYBAK M.: *Zarządzanie kapitałem ludzkim a kluczowe kompetencje, (w:) Kapitał ludzki a konkurencyjność przedsiębiorstw*, red. M. Rybak. Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2003.
- STANKIEWICZ W.: *Historia myśli ekonomicznej*. Wydawnictwo PWE, Warszawa 2000.
- Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych. GUS, Warszawa 2003.
- WIATRAC A.P.: *Wiedza i kapitał intelektualny jako źródło nierówności gospodarczych i społecznych, (w:) Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Kapitał ludzki i intelektualny*, red. M.G. Woźniak, cz. 2. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2005.
- WOŁOSZYN J.: *Ekonomiczne i społeczne determinanty rozwoju szkolnictwa rolniczego w Polsce*. Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2002.
- WOŁOSZYN J.: *Wiedza istotnym zasobem w rolnictwie*. Problemy Rolnictwa Światowego. Aktualne tendencje w międzynarodowych stosunkach gospodarczych w rolnictwie i gospodarce żywnościowej. T. XII. Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2004.
- Wybrane elementy sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych 2002. GUS, Warszawa, grudzień 2003, s. 11.

THE RURAL POPULATION'S EDUCATION AS A DETERMINANT OF DEVELOPMENT OF AGRICULTURE

Abstract

The paper describes an importance of the rural population's education for the development of the country and rural areas. The need for modernization change in the Polish agriculture and the quest for measures designed to improve the social and economic conditions of the country-dwellers are connected with their education enhancement. Only well-educated people can take efficient actions in any sphere where many factors are involved. The quality of rural population re-

sources increases consistently, but it is still low as compare to its level among the urban people. It is why any measures are required to be taken to smooth the odds between rural and urban people. The studies indicated close relations between the quality of human capital and the effect of agricultural management. The high-educated farmers are more venturesome and open to the market. It is observed especially in such areas as investment activity and marketable farm production. The analysis of agricultural labor resources carried out on the data of the General Agricultural Census revealed diversified attitudes of farmers towards the market changes depending on an education of manager of a farm. The activity of farmers with secondary or high education is more intense and successful.